

MİMAR SİNAN MESCİDİ

receği yeknesaklıktan kurtarılmıştır. Mermer ezan okuma yerinin minare kompozisyonunun estetiğini bozmayan çerçevesel mihrap şekilli açıklıkları taşçılık sanatının güzel örneklerinden sayılır. Pencerelemin hemen üstü palmet motifleriyle bir taş gibi kuşatılmış ve üst örtüsü basit bir kubbecikle nihayetlenmiştir. Osmanlı mimarisinin klasik çağındaki bu şerefesiz minare Mimar Sinan'ın buluşudur; Sinan denediği tiplerden en güzelini kendi mescidinde inşa etmiştir. Diğer bir örneğine daha rastlanmayan bu minare Urfa Ulu-camii minaresinin minyatür bir benzeri sayılabilir. Gurlitt'ten öğrenildiğine göre Yenibahçe'de günümüze ulaşmamış Kaptan Sinan Paşa Mescidi'nin de böyle bir baca minaresi vardı. Bugün kırma çatı ile örtülü olan Mimar Sinan Mescidi'nin de Takkeci İbrahim Ağa Mescidi'nde görüldüğü gibi en ihtişamlı devrini yaşayan İznik çinileriyle kaplı olduğunu ve içinde yaldızlı ahşap gizli bir kubbesi bulunduğunu söylemek mümkündür.

Mescidin yanındaki sıbyan mektebine avlunun içinden merdivenle giriliyordu. Kareye yakın bir plana sahip bodrumlu binanın üstü herhalde ahşap çatı ile örtülü idi. Yine mescidin yanındaki çeşme de geçirdiği onarımlarla günümüze kadar gelmiştir. Hiçbir süslemesi ve kitâbesi olmayan, sivri kemerli, som mermerden ayna taşı bulunan çeşmenin iki tarafında birer seki yapılmıştır. Hemen yanındaki su haznesi etrafını saran evlerin arasında kalmıştır.

Mimar Sinan, kendi imkânları ile inşasını gerçekleştirdiği bu mescid için bir de vakıf tesis ederek içinde sundurma, köşk, havuzlar ve akarsuyun bulunduğu, mescide bitişik bir bostanı, çok sayıda ev, dükkân ve 300.000 gümüş akçe vakfedip geliriyle "kıyamete kadar" yaşatılmasını ve kendisinden sonra başmimar olacakların evkafına nezaret etmesini şart koşmuştur. Ayrıca vakfiyesinin vazife kısmında mescidde imamlık yapacak kişiye namaz kıldırması için günde 3 akçe ve her gün Yâsin okuyup sevabını vâkıfın ruhuna bağışlaması için de 1 akçe verilmesini istemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâî, *Tezkiretü'l-ebniye*, s. 86; a.e. (s. nşr. Zeki Sönmez, *Mimar Sinan ile İlgili Yazmalar-Belgeler* içinde), İstanbul 1988, s. 68; a.mlf., *Tezkiretü'l-bünyân* (a.e. içinde), s. 32; *Tuhfetü'l-mîmârîn* (a.e. içinde), s. 86; a.e. (nşr. Rifki Melûl Meriç, *Mimar Sinan Hayatı, Eserleri I: Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler* içinde), Ankara 1965, s. 30; Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, I, 313; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*,

I, 199; İbrahim Hakkı Konyalı, *Mimar Koca Sinan*, İstanbul 1948, s. 96-104; Semavi Eyice, "İstanbul Minareleri", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1963, I, 62; a.mlf., "İstanbul'da Bazı Cami ve Mescid Minareleri", *TM*, sy. 10 (1953), s. 255; C. Gurlitt, *İstanbul'un Mimari Sanatı* (trc. Rezan Kızıltan), Ankara 1999, s. 76; Ali Saim Ülgen, *Mimar Sinan Yapıları*, Ankara 1989, İv. 177; Yüksel Yol-daş Demircanlı, *İstanbul Mimarisini İçin Kaynak Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul 1989, s. 249; İbrahim Ateş, *Mimar Sinan Vakfı*, İstanbul 1990, tür.yer.; *Fâtih Câmilî ve Diğer Tarihi Eserler* (haz. Fatih Müftülüğü), İstanbul 1991, s. 169; M. Baha Tanman, "Osmanlı Dönemi Eserleri", *Fotoğraflarla Fatih Anıtları*, İstanbul, ts. (Fatih Belediyesi), s. 89; Aptullah Kuran, "Mimar Sinan'ın Mescidleri", *Semavi Eyice Armağanı*, İstanbul 1992, s. 142-143; Gözde Ramazanoğlu, *Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı*, Ankara 1995, s. 198-201; Aygün Ülgen, *Klasik Devir Minareleri*, İstanbul 1996, s. 142-146; Yüksel, *Osmanlı Mi'mârisi VI*, İstanbul 2004, s. 369-370; Doğan Kuban, "Mimar Sinan ve Türk Mimarisinin Klasik Çağı", *Mimarlık*, sy. 49, İstanbul 1967, s. 38; Aygen Bilge, "Mimar Sinan Hakkında Araştırmalar", a.e., sy. 67 (1969), s. 28-33; a.mlf., "Mimar Sinan Hakkında Araştırmalar II", *STY*, sy. 5 (1973), s. 141-173; Erdem Yücel, "Mimar Sinan Mescidi", a.e., sy. 3 (1970), s. 49-58; "Mimar Sinan'ın Fatih Akşemsettin Mahallesindeki Mescidinin ve Çevresindeki Kalıntıların Değerlendirilmesi Alt Komisyonu Raporu", *Mimarlık*, sy. 85 (1970), s. 16; N. Esra Dişören, "Mimar Sinan Mescidi", *DBİst.A.V*, 468-469.

SEMA DOĞAN

MİMARBAŞI

Osmanlı döneminde
Hassa Mimarları Ocağı'nın başı.

Mimar ağa, Hassa mimarbaşı, sermi'mârân-ı Hâssa da denilir. Devletin kuruluşundan başlayarak saray ve devlet inşaatlarında mimarlara görev verildiği bilinmekle beraber Hassa Mimarları Ocağı'nın İstanbul'un fethinden sonra kurulduğu anlaşılmaktadır. Sarayın Birün kısmından sayılan ocak teşkilâtta şehreminine bağlı idi. Ancak şehreminliği malzeme tedariki, masraf ve yevmiyelerin ödenmesi gibi idarî işleri görmekte olup teknik işlerin tamamı mimarlar ocağına bırakılmıştı. Ocağın görev alanı ve yetkilerini belirleyen işler şöyle sıralanabilir: Saraya ve devlete ait her türlü inşaat ve tamirat için ön keşif yapmak, inşaatı ve tamiratı gerçekleştirmek, masraf defterlerini tutmak, işin bitiminde son keşfi yapıp kabul etmek; vakıflarla ilgili inşaat ve tamiratları gerçekleştirmek; gayri müslim cemaatlere ait mâbedlerin tamir veya genişletilmesinin gerekli olup olmadığına ilişkin keşifler yapmak; İstanbul'daki inşaat ve şehircilik hizmetlerini yerine getirmek;

mâbedlerin, şehir surlarının, su yolları ile ana yolların kapanmamasını sağlamak; yangın ihtimallerinin azaltılması için özel inşaatları kontrol etmek ve gerektiğinde ruhsata bağlamak; seferlerde askerin geçeceği yolların açılması, onarılması, köprü yapılması gibi ordu hizmetlerini ifa etmek; inşaatlarda çalışan usta ve işçilerin yevmiyelerini, inşaat malzemelerinin evsafını ve fiyatlarını tesbit etmek; eyalet mimarlarını kontrol edip gerektiğinde bunlara ehliyet vermek; mahkemelerde bilirkişilik yapmak. Bu işleri görebilmek için mimarbaşının nezâretinde bir fen heyeti oluşturulmuştu. Topkapı Sarayı'nda Yalı Köşkü ile Sepetçiler Kasrı'nda oturan bu heyetin dışında Vefa civarında "mimarbaşı kârhanesi" denilen bir atölye de bulunuyordu (Evliya Çelebi, I, 511).

Mimarbaşılığa tayinler ocak içerisinde halifelik ve kethüdâlık mertebesine ulaşmış olanlarla suyu nâzırı arasından yapılıyordu. Ocakta bütün tayinler ve yükselmeler mimarbaşının arzı üzerine sadrazamın buyrulması ile oluyordu. Mimarbaşılığa tayinler XVII. yüzyıl ortalarına kadar kaydı hayat şartıyla idi. 1054'te (1644) Kasım Ağa'nın azledilmesiyle bu sisteme son verilmiştir. Bu göreve getirilenler daha önceden kazanmış oldukları müteferrika vb. unvanları da koruyorlardı. Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun'un kuruluşunun (1795) ardından buradan mimarlar yetişince mimarbaşı tayinlerinde değişiklik yapılarak bu göreve mühendishâne hulefâsından olanların getirilmesi kararlaştırılmıştır (Beydilli, s. 83).

Bütün ocak mensupları gibi mimarbaşılar da ulûfeli idi. XVII. yüzyılda ulûfeleri 31-45 akçe arasında değişiyordu. Ulûfe dışında başka gelirleri de vardı. Miriye ait inşaat ve tamiratlardan "harc-ı mi'mârî" adıyla bir pay ve İstanbul'daki dükkânlarla "milel-i selâse" denilen Rum, Ermeni ve yahudî cemaatlerine ait evlerden belirli bir rûsûm alıyorlardı. Vize sancağında da bir mimarbaşı arpalığı bulunuyordu, 1802'de bunun yıllık geliri 8883 akçe idi (BA, Cevdet-Saray, nr. 2860, 3750). Mimarbaşının emrindeki hassa mimarları dairesi, saray ve İstanbul dışında miriye ve vakıflara ait inşaat ve tamiratları yapma görevleri dolayısıyla imparatorluk ölçüsünde iş görmekteydi.

XVII. yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı'nda 150 mimarın kayıtlı olduğu anlaşılmaktadır. 1691'de bu sayı otuz beş - kırk kişiye kadar düşmüş, yüzyılın sonunda on bir kişi kalmıştır. 1604'te bunların yaklaşık

yarısı gayri müslimlerden oluşmaktaydı (Afyoncu, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, s. 63). Sayıları değişen dar bir kadro ile bu işleri yürütmek mümkün olmadığı için taşrada da eyalet mimarlıkları ihdas edilmişti. Bu mimarlar mimarbaşının teklifiyle görevlendiriliyor ve mimar ocağınca kontrol ediliyordu. Nitekim Sinan'ın mimarbaşılığı döneminde "ellerine birer arşın alarak" mimarlık yapan kimselerin inşa ettikleri binaların çok geçmeden yıkılması ya da yanması üzerine mimarbaşının ehil olmayan kimselere mimarlık yaptırmaması emredilmişti. Eyalet mimarları, bölgelerindeki küçük çaplı işleri görmekle ve bilhassa sınırlarındaki kalelerin tamiratıyla görevlendirilmişti. İçlerinden bir kısmı ulûfeli, bir kısmı tımarlı idi. Sayıları arttığıında bunlara baş olan kişinin de mimarbaşı olarak anıldığı görülmektedir (Evliya Çelebi, IV, 413); ancak kural olarak bu unvan Hassa Mimarları Ocağı'nın başına aitti.

II. Mahmud döneminde önce şehreminliğiyle mimarbaşılık Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü adıyla birleştirilmişti (1831). Daha sonra Meclis-i Umûr-ı Nâfia (1836) ve arkasından Umûr-ı Ticaret ve Nâfia Nezâreti (1839) kurulunca mimarbaşılığın içinde bulunduğu birimler buraya bağlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Cevdet - Saray*, nr. 2860, 3750; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 511; IV, 413; Ahmed Refik [Altınay], *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, tür.yer.; a.mlf., *Hicri On Üçüncü Asırda İstanbul Hayatı (1200-1255)*, İstanbul 1932, tür.yer.; a.mlf., *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)*, İstanbul 1935, tür.yer.; a.mlf., *Türk Mimarları*, İstanbul 1937; Tahsin Öz, *Mimar Mehmed Ağa ve Risale-i Mimariye*, İstanbul 1944, tür.yer.; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 377-378; a.mlf., *Merkez Bahriye*, s. 340; Behçet Ünsal, "Topkapı Sarayı Arşivinde Bulunan Mimari Planlar", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1963, I, 169-197; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi: 1776-1826*, İstanbul 1995, s. 83; Erhan Afyoncu, "XVI. Yüzyılda Hassa Mimarları", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 207-216; Fatma Afyoncu, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Ankara 2001; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Osmanlı'da Baş Mimarlar", *Türk Dünyası Kültür Atlası: Osmanlı Dönemi* (haz. Metin Eriş vdğr.), İstanbul 2002, IV, 250-326; İzzet Kumbarcılar, "Türk Mimarları", *Arkitekt*, sy. 2, İstanbul 1937, s. 59-60; Zarif Orgun, "Hassa Mimarları", a.e., sy. 12 (1938), s. 333-342; Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları", *TD*, III/5-6 (1953), s. 95-122; Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları", *TAD*, I/1 (1963), s. 157-203.

ŞERAFETTİN TURAN

MİMARİ

Mi'mârî kelimesi "uzun ömürlü olmak, ömrünü uzatmak; (bir ev) meskûn ve bayındır olmak, (evi) meskûn ve bayındır hale getirmek" anlamlarındaki **amr** (umr) masdarından türetilmiştir. Aynı kökten gelen **ma'mûr**, **imâre** ve **umrân** da Arapça'da genellikle **harâb** kelimesinin karşılığı olarak kullanılmakta ve bayındır olma ya da bayındır kılmayı ifade etmektedir. Ayrıca "mesken ve bina" mânâsı da taşıyan bu kelimeler söz konusu yapıların oturulabilir, kalıcı ve bayındır niteliklerini belirtmektedir. Umran, özellikle şehirli medeniyetleri göstermek üzere "temeddün" ile aynı anlamda kullanılır. Kur'an'da yıkılmış uygarlıkların, ülkeleri geçmişte nasıl bayındır hale getirdiğini hatırlatan (er-Rûm 30/9), Allah'ın mescidlerini yalnızca gerçek müminlerin mâmur kılacağına beyan eden (et-Tevbe 9/18), Mescid-i Harâm'ı onarım görevine değinen (et-Tevbe 9/19) ve "bayındır ev"e (el-beytül-ma'mûr) bir yeminle işaret eden (et-Tûr 52/4) âyetlerin hepsi mimari teriminin kök anlamıyla ilgili başlıklara sahiptir. Nisbeten geç dönemlerde ortaya çıkan mimari kelimesi klasik Arapça sözlüklerde yer almayıp daha ziyade Osmanlı Türkçesi'nde kullanılmıştır. Konu hakkındaki bir Osmanlı klasiğinde mimarlık kelimesine yer verilmekte, Arapça'da **mi'mârın** "mâmur edici" anlamına geldiği, Eski Türkçe'de (kadîmî Türkî) bu kelimenin artık pek kullanılmayan karşılığının "şenledici" olduğu belirtilmektedir (Câfer Efendi, vr. 1^a, 16^a; İng. trc., s.17, 31). Modern Arapça'da mimari "fennü'l-imâre, hendesetü'l-imâre" gibi terkiplerle karşılanmakla birlikte "el-fennü'l-mi'mârî" ile de ifade edilmektedir. Mimarının modern İngilizce ve Fransızca'daki karşılığı **architecture** (Alm. **architektur**) şeklindedir. Latince'deki **architektura**dan modern Batı dillerine geçmiş olmakla birlikte kelimenin aslı Grekçe olup "baş, başlangıç, ilke" mânâsına gelen **arkhe** ile "bina inşa etmek" anlamındaki **tekhtain** masdarının birleşiminden oluşmuştur.

Klasik dönem müslümanlarının ilimler tasnifine dair yazdığı kitaplarda mimari adlı bir ilim dalından söz edilmemekte, ancak geometri (ilmü'l-hendese) bağlamında mimarlığı tanımlayan bir alt disipline yer verilmektedir. Taşköprizâde, "ilmü uküdü'l-ebniye" adını verdiği bu disiplinin konusunu binaların tasarımı, yapı tekniğinin esasları ve nitelikli inşaat yöntemle-

ri şeklinde belirlemektedir. Müellife göre bu ilim şehirlerin ve meskenlerin bayındır kılınmasında büyük yararlar sağlamaktadır (*Miftâhu's-sa'âde*, I, 375). *Risâle-i Mi'mâriyye*'de de eserin aslında geometriye dair olduğu ifade edilmekte ve geometriyle mimari arasındaki ilişki vurgulanmaktadır (Câfer Efendi, vr. 6^a; İng. trc., s. 23).

Teknik anlamıyla mimari, medenî yahut şehirli bir toplumun pratik ihtiyaçlarını karşılanmanın yanı sıra kendini ifade etmek üzere gerçekleştirdiği yapı tekniği ve sanattır. Bu açıdan mimari yapılar, yalnızca barınmayla ilgili zorunlu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olmayıp medenî kurumların hangi yönde geliştiğini yansıtan birer sembol olarak da anlam taşımaktadır. Mimari eserlere genellikle tipleri (sivil mimari, dinî mimari, resmî mimari vb.), teknikleri (ahşap, taş, tuğla gibi kullanılan malzeme ve kemer, kubbe, giriş vb. yapı tekniği) ve ifade biçimleri (çevre, mekân, ışık, süsleme, sembol vb.) açısından yaklaşılmaktadır.

Genel olarak dinî tatbikat mimari sanatının uygulandığı yapıların inşa edilmesini zorunlu kılıyorsa da bütün büyük dinler kendi amaçlarına göre tasarlanmış mimari yapılara sahiptir ve bu yapıların her biri o dine ait ulûhiyyet telakkilerini, ibadet şekillerini ve cemaat yapılanmalarını yansıtan karakteristik özellikler taşır. Dinî mimari mâbede ait terminoloji, mekân organizasyonu ve işlevler bakımından çeşitli tasniflere tâbi tutulmaktadır. Meselâ bazı mâbedler için "Tanrı'nın evi" (beytullah) ya da "toplama yeri" (cami) tabirlerinin kullanılışı, mâbedin bir şahıs ya da kutsal sayılan bir olaya nisbet edilerek anılışı (Hz. Muhammed'in mi'raca yükseldiği Kubbetü's-sahre) yahut dinî faaliyetin biçimiyle (mescid "secde yeri", namazgâh) ilgili terminoloji böyle bir tasnife imkân vermektedir.

Müslümanların kendi medeniyet tecrübesi içinde ortaya koydukları mimari geleneği "İslâm mimarisi" ya da "İslâmî mimari" olarak isimlendirilir. Bu terimle kastedilen, müslüman mimari geleneğinin kendine özgü yönleriyle İslâm dininin ruhunda bulunan değerleri belirli biçim ve semboller halinde yansıttığı ya da bu değerler doğrultusunda yön ve kimlik kazandıdığıdır. Fakat meseleye İslâm'a has bir semboller ve işaretler sisteminin olup olmadığı, eğer varsa dinî kaynaklarının nelerden ibaret bulunduğu ve mimari biçimlere dönüştürülme tarzlarının ne olduğu sorularıyla yaklaşan ve bazı istisnai